

DE MIDDEN EEUWERS

Mannen en vrouwen uit
de Lage Landen, 450-900

LUIT VAN DER TUUK & LEON MIJDERWIJK

Inhoud

Inleiding	7
Childerik – <i>Merovingische koning</i>	14
Aluvefa – <i>Jonggestorven kind</i>	20
Hygelac – <i>Koning van de Gautar</i>	25
Radigis – <i>Prins van de Warnen in de Rijndelta</i>	31
Beitske – <i>Terpbewoonster</i>	36
Gertrudis van Nijvel – <i>Abdis van het klooster in Nijvel</i>	41
Madelinus – <i>Muntmeester</i>	46
Eligius – <i>Goudsmid, bisschop en raadsman</i>	51
Aldgisl – <i>Friese koning</i>	56
Amandus van Maastricht – <i>Reiziger en missionaris</i>	62
Willibrord – <i>Aartsbisschop van de Friezen</i>	68
Pippijn II van Herstal – <i>Hofmeier van Austrasië</i>	73
Radbod – <i>Friese koning</i>	78
Wursing – <i>Friese edelman</i>	85
Bonifatius – <i>Missionaris en kerkhervormer</i>	92
Theudesinda – <i>Friese koningsdochter</i>	97
Hubertus – <i>Bisschop van Maastricht</i>	102
Lebuïnus – <i>Missionaris onder de Saksen</i>	108
Gregorius – <i>Hoofd kloosterschool en abt van Utrecht</i>	114
Walburg – <i>Beschermheilige</i>	119
Karel de Grote – <i>Frankisch koning en keizer</i>	125
Willehad – <i>Missionaris van de derde generatie</i>	130
Norse Robert – <i>Herbergier in Dorestad</i>	135
Liudger – <i>Missionaris uit Zuilen</i>	141

Bernlef – <i>Bard</i>	146
Wlemarus – <i>Rechtskenner</i>	151
Meginhard – <i>Saksische graaf</i>	156
Harald junior – <i>Heerser van Dorestad en Walcheren</i>	161
Katla – <i>Zweedse filantrope</i>	166
Gerward – <i>Proost van de abdij van Lorsch</i>	171
Lotharius II – <i>Koning van Lotharingen</i>	176
Rorik – <i>Scandinavische krijgsheer</i>	182
Ubbi de Fries – <i>Vikingaanvoerder uit Frisia</i>	189
Ansfried – <i>Graaf in de Betuwe</i>	194
Rodulf – <i>Deense krijgsheer</i>	199
Judith – <i>Frankische koningsdochter</i>	204
Everhard de Saks – <i>Graaf van Hamaland</i>	211
Gisla van Lotharingen – <i>Karolingische prinses</i>	216
Gerulf II – <i>Graaf van Holland</i>	221
Boudewijn II de Kale – <i>Graaf van Vlaanderen</i>	226
Saxbraht – <i>Horige boer</i>	231
Noten	237
Overzicht van geraadpleegde bronnen en literatuur	245
Illustratieverantwoording	255

Inleiding

Een bard en een boer, een herbergier en een haardkameraad, een dochter van een rijke vrouw en een koningsdochter, missionarissen en machthebbers bevolken de pagina's van dit boek over middeleeuwen in de Lage Landen. Jammer genoeg ontbreekt een invloedrijke geschiedschrijver. Er leefden in onze streken geen geestverwanten van Gregorius van Tours die de geschiedenis van de Franken optekende, van Isidorus van Sevilla die het verleden van de Goten vastlegde, of van Beda 'de Eerbiedwaardige' door wie wij het nodige weten over de wortels van het Engelse volk.

Hoewel deze geleerden met hun geschriften eigen politieke en religieuze doelen voor ogen hadden, zijn deze geschriften een *Fundgrube* voor geschiedschrijvers van nu. Niet alleen voor de historici in de landen waar zij leefden, maar ook voor ons. Om een voorbeeld te geven: in zijn *Kerkelijke geschiedenis van het Engelse volk* beschreef Beda dat zijn landgenoot Willibrord de Noordzee overstak en aan Pippijn van Herstal toestemming vroeg te prediken. Deze Frankische heerser had kort daarvoor de Friese koning Radbod verslagen en daarmee zijn machtssfeer naar het noorden weten uit te breiden. In het bestek van enkele zinnen komen drie personen voorbij die de loop van de geschiedenis van de Lage Landen vormgaven – en in dit boek zijn opgenomen.

Zo'n rijke tekstpassage die licht laat schijnen op gebeurtenissen in ons gebied is echter uitzonderlijk, en uiteindelijk geeft Beda weinig informatie over de personen die hij opvoert. Als het voor latere periodes in de geschiedenis een kwestie is van kiezen wie een plaatsje verdient in een namenlijst voor een biografieënreeks, dan is het voor

de vroege middeleeuwen eerder een kwestie van zoeken binnen de grenzen die we hebben gesteld. Dat zijn er twee: de hoofdpersonen hebben een directe relatie met de Lage Landen, en ze leefden in de vroege middeleeuwen, de periode van grofweg 450 tot 900.

De Lage Landen is een benaming voor het gebied dat nu België en Nederland omvat. Dit kustgebied in Noordwest-Europa was – op een korte periode in de negentiende eeuw na – geen politieke eenheid. Dat was het ook niet in de vroege middeleeuwen. Wel blijkt uit de opgenomen biografieën dat deze streken als gevolg van dynastieke machts-politiek in wisselende mate onderdeel uitmaakten van het Frankische Rijk.

Er was in een periode van vierenhalve eeuw een golfbeweging van versnippering, samensmelting en vervolgens weer versnippering. Toen de kracht van het centrale bestuur in het Romeinse Rijk afnam, kwam de macht in handen te liggen van regionale bestuurders. Hun onafhankelijkheid werd groter naarmate de invloed van Rome afnam, en dat gold vooral in gebieden die in de periferie van het rijk lagen. Germaanse aanvoerders gingen hun status als Romeins gezagsdrager meer en meer gebruiken om hun persoonlijke invloedssfeer te vergroten.

Childerik, de eerste hoofdpersoon uit dit boek, is daarvan een treffend voorbeeld. Hij opereerde vanuit Doornik in het huidige België. Hoewel zijn militaire activiteiten hem tot Parijs brachten, was zijn machtsgebied bescheiden. Niettemin stond hij aan het begin van een dynastie die hoge ogen zou gooien. Zijn nazaten breidden het machtsgebied uit en heersten als Merovingische koningen over het Frankische Rijk, waarbinnen aanvankelijk alleen het zuidelijk deel van de Lage Landen viel.

In de loop van de zevende eeuw wisten de hofmeiers, de hoogste dienaren van deze vorsten, de macht van hun heer uit te hollen. De Karolingische dynastie nam het stokje over van het Merovingische koningshuis. Met nieuw elan stortten zij zich op veroveringscampagnes die nu ook naar het noorden waren gericht. Stukje bij beetje kwam het noordelijke deel van de Lage Landen binnen de Frankische machtssfeer. In 689 leverde Pippijn van Herstal nog strijd met Radbod in de Slag bij Dorestad. Het wisselde nog weleens wie de macht

in het rivierenland in handen had, maar enkele generaties later waren de Franken al opgerukt tot aan de Waddenzee. Het laatste deel van onze streken werd veroverd door Karel de Grote, de bekendste van alle middeleeuwen die heerste over een immens gebied dat grote delen van Europa omvatte.

De vereniging van de Lage Landen was het gevolg van het persoonlijke streven van de Karolingische vorsten die het Frankische Rijk wilden uitbreiden. Dat ging vanzelfsprekend niet zonder slag of stoot. Niet alleen was er interne strijd tussen rivaliserende familieleden, ook hadden zij te maken met dreigingen van buitenaf. De schermutselingen met invallende Noormannen maakten het hun niet gemakkelijk. Soms konden aanvoerders als Rorik en Godfried, met wie de Frankische heersers een verbond sloten, aan stabiliteit bijdragen. Deze krijgsheren hadden echter ook een eigen agenda waarmee zij de rust weer op het spel zetten.

Aan het einde van de periode waarin onze hoofdpersonen leefden, was het Frankische Rijk verzwakt en wisten regionale heersers als Gerulf II dat de wil van de koning niet altijd wet hoefde te zijn. Zij drukten een stempel op de verdere vorming van de Lage Landen. Enkele mannen van bescheiden komaf legden de basis voor machtige hertogdommen en graafschappen.

De politieke opmars van de Merovingen en later de Karolingen ging hand in hand met een culturele omslag die tot op de dag van vandaag sporen nalaat. Dat is de kerstening van Noordwest-Europa. In het deel van onze gebieden waar de Romeinse invloed sterk was, leefden al in de vijfde eeuw christenen. Het kleine meisje Aluvefa uit Maastricht kreeg van haar ouders een christelijke begrafenis.

In het noorden leefden de Germanen in harmonie met hun eigen goden. Wij hebben maar een beperkt beeld van hun religieuze leven. Wat wij ervan weten, is opgetekend door christelijke auteurs, en die gaven de oude inheemse goden en gebruiken geen positieve pers. Zalvende woorden spaarden zij voor de missionarissen die hun leven wijdden aan de bekering van niet-christenen.

In het zuiden van de Lage Landen waren het Frankische geestelijken die dat werk op zich namen. Amandus kwam naar het Vlaamse

land tot aan Antwerpen en stichtte een abdij in Gent. Eligius trad de Vlamingen met zijn vrome boodschap tegemoet en kwam erachter dat dit niet zonder risico was. Het volk was hem vijandig gezind, omdat hij hun heiligdommen had vernield. Frankische wapenknechten zorgden voor protectie, zoals zij ook de Angelsaksische missionarissen beschermden die vanaf de late zevende eeuw in de noordelijke Nederlanden aan de slag gingen. Willibrord was de eerste van deze 'buitenlanders' die serieus werk maakte van de missie in de Lage Landen.

Hoewel hagiografen, de auteurs van heiligenlevens, hun lof over de daden van hun christelijke voorvechters niet onder stoelen of banken staken, moeten we het succes van de door hen beschreven massale bekeringen met een korrel zout nemen. Niet alles wat de missionarissen aanraakten veranderde in goud, zoals uit het verhaal van Lebuïnus – die in de omgeving van Deventer actief was – blijkt. Het Saksische volk moest weinig van zijn inmenging op hun vergadering weten en joeg hem genadeloos weg.

Meerdere generaties geestelijken hadden hun handen vol aan de kerstening van de Friezen en de Saksen. De kerk werkte nauw samen met de wereldlijke leiders, waardoor het verzet tegen de kerstening naast een religieuze ook een politieke lading had. Aan het einde van de negende eeuw waren de meeste inwoners van onze streken formeel gekerstend, ook al hielden traditionele religieuze gebruiken nog eeuwen stand.

Door de komst van het christendom startte ook de verschriftelijking. In kloosters werden handschriften gelezen en gekopieerd. Daarnaast werden de eigendommen van de kerk zorgvuldig opgetekend. Ook aan wereldlijke hoven werd het vastleggen van informatie vanwege bestuurlijke overwegingen op waarde geschat. Daardoor zien we in de loop van de beschreven periode een toename van het aantal historische bronnen. Maar de schriftcultuur omvatte nog lang niet de volledige samenleving. Slechts een gering aantal mensen kon schrijven, en in hun teksten ging de aandacht uit naar politieke machthebbers en kerkleiders.

We zijn voor veel van de portretten van de in dit boek opgenomen middeleeuwen aangewezen op flarden tekst. Op een enkeling na had

geen van de vroegmiddeleeuwse auteurs de bedoeling om een biografie te schrijven. Uitzonderlijk is het *Leven van Karel de Grote*, waarin Einhard zijn heer portretteerde. Door de inkt die de auteur geeft in Karels dagelijks leven weten we van deze vorst meer dan van welke andere dan ook.

Formeel zouden we ook hagiografieën tot het genre van de levensbeschrijvingen kunnen rekenen. Toch dienden die allerminst om het leven van een heilige te beschrijven. Ze moesten de lezers van het verhaal doordringen van een boodschap, die van de christelijke moraal.

De interesse van de Angelsaksische geleerde Alcuinus ging uit naar grootheden als zijn heer Karel de Grote of zijn landgenoot en verwant Willibrord. En toch zijn we hem dankbaar dat hij in een bijrol een niet al te klantvriendelijke herbergier opvoerde, want anders hadden we norske Robert uit Dorestad helemaal niet gekend. Dankzij zulke flarden tekst krijgen we zicht op het grootste deel van de vroegmiddeleeuwse samenleving.

Achter de rijkdom van de vorsten en het kruis van de missionarissen vangen we een glimp op van de boeren en de ambachtslieden die het eelt op hun handen werkten. Teksten vermelden soms niet meer dan hun naam, zoals die van de boer Saxbraht. Ook voor vrouwen en kinderen geldt dat hun stem amper gehoord werd. Maar vrouwen in kloosters en aan hoven hadden niet zelden een sterke invloed op het beleid dat door mannen werd uitgevoerd. Ondanks hun ondergeschikte positie lieten zij zich gelden.

Zijn er nog andere bronnen die licht kunnen werpen op de middeleeuwen uit onze streken? Helaas zijn archeologische vondsten zelden toe te wijzen aan specifieke personen, maar er zijn uitzonderingen. Wat je dan in handen hebt, is heel persoonlijk. Wat te denken van de ring van Childerik? En als we oog in oog staan met het skelet van een bewoonster van de Friese terp Hogebeintum, dan komen we heel dicht bij de middeleeuwse mens. Het is echter de vraag hoe goed we die mens leren kennen. Van deze zogenoemde boomkistvrouw konden archeologen haar geslacht en leeftijd vaststellen en de kapdatum van de boom waar haar kist van was gemaakt. Maar we kunnen er slechts naar raden wat haar naam was, waarvan ze opfleurde en wat

haar angst aanjoeg. Er is een reconstructie van haar gezicht gemaakt, maar hoe vakkundig die ook is uitgevoerd door de fysisch antropologe, het blijft gissen welke kleur haar en ogen zij had. En dat zijn alleen nog maar uiterlijke kenmerken. Van het gevoelsleven van haar en andere middeleeuwers weten we nog minder.

Het zegt veel dat zelfs Einhard in zijn biografie over Karel de Grote aan moest geven niets te kunnen vertellen over de jeugdijaren van zijn heer. De auteur was een persoonlijk adviseur van Karel, in zekere mate waren zij vrienden. Hij leefde jarenlang zij aan zij met de vorst, maar toch waren diens vormende jaren een blinde vlek voor de biograaf. Bij gebrek aan geschreven bronnen en mensen die nog leefden die Karel de Grote nog als kleine jongen hadden meegemaakt, oordeelde Einhard dat het gekkenwerk zou zijn om over diens geboorte of kindertijd te schrijven. En deed dat dan ook niet.

Dus zelfs van de middeleeuwer van wie we het meeste weten, is een belangrijk deel van zijn leven voor ons in een nevel gehuld. Biografieën in de moderne zin van het woord kunnen de opgenomen portretten dan ook niet zijn, maar er valt voldoende te zeggen over de opgenomen personages en hun historische context om te concluderen dat zij leefden in een dynamische en kleurrijke periode.

De vrouwen en mannen die ten tonele worden gevoerd, zijn chronologisch gerangschikt, zo goed en zo kwaad als dat mogelijk is. Daardoor lijkt het of dit boek zich laat lezen als een overzichtswerk van de vroege middeleeuwen in onze streken. Toch is dat niet zo. De selectie van de bijeengebrachte verhalen heeft eerder het karakter van een bloemlezing.

De hoofdstukken, waarin telkens één persoon geportretteerd wordt, kunnen dan ook afzonderlijk geraadpleegd worden. Daarbij is het niet te vermijden dat er enige overlap tussen de verschillende hoofdstukken is, omdat de geschiedenis van meerdere personen nu eenmaal verweven kan zijn.

Nog een praktische mededeling: geportretteerde personages die elders in het boek in een ander hoofdstuk voorkomen, zijn daar met een * aangeduid.

Een levendig beeld van de vroegmiddeleeuwse samenleving

Een onbekend graf dat opeens van een belangrijk koning blijkt te zijn, een verloofde die met een vloot haar vluchtende bruidegom achterna gaat, en een adellijke vrouw die weigert te trouwen en haar intrek neemt in het klooster; het zijn verhalen die tot de verbeelding spreken. Maar wat weten we nu werkelijk van de mensen die in de vroege middeleeuwen leefden? Luit van der Tuuk en Leon Mijderwijk nemen de lezer aan de hand van verschillende personages uit Nederland en België mee op reis in de tijd. Maak kennis met koningen, priesters, herbergiers, barden en boeren, en ontdek het doen en laten van toen. Op basis van archeologische en schriftelijke bronnen geven Van der Tuuk en Mijderwijk een dynamische indruk van de middeleeuwse belevingswereld. De wereld van de vroegmiddeleeuwse samenleving was namelijk complex, divers en voortdurend in beweging, en ze blijkt zeker niet zo donker als vaak gedacht.

Luit van der Tuuk is conservator van Museum Dorestad, expert op het gebied van de vroegmiddeleeuwse geschiedenis en befaamd vanwege zijn publicaties over het eerste millennium. Zijn boek *De eerste Gouden Eeuw* werd bekroond met de prestigieuze W.A. van Es-prijs.

Leon Mijderwijk is educatief uitgever en recensent. Hij schrijft artikelen over geschiedenis op websites als Historiën en diverse bladen, zoals *Detector magazine*. Mijderwijk studeerde geschiedenis aan de Hogeschool en aan de Universiteit Utrecht.

‘Afsluitend heeft de auteur wederom een zeer helder boek over de vroege middeleeuwen geschreven, waardoor dit deel van de Nederlandse geschiedenis steeds completer wordt.’

– *Kleio over Radbod* door Luit van der Tuuk

Uitgeverij Omniboek

www.omniboek.nl

NUR 684
ISBN 978 94 0191 738 4

9 789401 917384